

Innehåll

Seppo Hentilä: Orsaker till reformismens genombrott i svensk socialdemokrati	1
Bernt Schiller: Debatt (en kommentar)	16

Ur *Arkiv* nr 5

Seppo Hentilä: Orsaker till reformismens genombrott i svensk socialdemokrati

1. *Utforskningen av reformismen*

Den andra internationalens (1889-1914) mest betydelsefulla utvecklingsprocess var den revolutionära marxistiska socialdemokratins övergång till reformism?¹ Denna idéhistoriska företeelse, som utan undantag förekom i alla Europas länder, har varit föremål för en relativt grundlig forskning² och ej utan orsak. Det är lätt att motivera påståendet, att den reformistiska ideologins uppkomst vid 1900-talets ingång samtidigt de facto innebar den moderna socialdemokratins början.

Den socialdemokratiska reformismens uppkomst hade påtagligt många gemensamma drag i Europas länder, och den nya ideologin blev överallt till sitt innehåll mycket likartad.³ Forskningen har dock ofta inriktats på denna ideologins ”yttre dräkt”, och sålunda har förklaringarna av reformismens uppkomst försumrats. I särskilt liten utsträckning har undersökts, under hurdana samhällsförhållanden reformismen uppstod i olika länder, och vilka samhällsstrukturella faktorer som invercade på den socialdemokratiska ideologins övergång till reformismen. Då man granskar de tolkningar, som framförts i de flesta avhandlingar, märker man lätt, att den dominerande linjen har blivit ett slags ”förklarande av idéerna med själva idéerna”; tämligen sällan har man beaktat den helhet, som bildas av förhållandet mellan arbetarklassen och samhällsstrukturen. Mycket vanligt har också varit att särskilja revisionismen och reformismen sålunda, att revisionismen undersökts som en ”ren” idé, fristående från den praktiska politiken. Att helt skilja den ideologiska nivån från det praktiska arbetet är

¹ Artikeln bygger på författarens opublicerade licentiatavhandling *Reformistisen ideologian synty Ruotsin sosialidemokraattisessa puolueessa. Työväenluokan asema ja ideologian muuttuminen*. Avhandlingen, som blev färdig i september 1972, förvaras i Statsvetenskapliga fakultetens bibliotek i Helsingfors universitet. Uppsatsen har även tryckts i *Historisk Tidskrift* för Finland.

Med reformism avses här den ideologiska riktning inom arbetarrörelsen, som till skillnad från marxismen (andra internationalens s.k. kautskyism) som sin uppgift uppställde en förnyelse av samhället genom icke-revolutionära medel. Denna definition är allmänt vedertagen och använd inom forskningen.

² Om utforskningen av den andra internationalen se t.ex. följande allmänna framställningar: Cole, G. D. H., *The Second International*, I—II, *A History of Socialist Thought*, Volume III, (London, 1956); Braunthal, J., *Geschichte der Internationale*, I—II (Hannover, 1960) och Paasivirta, J., *Työväenliike yleiseurooppalaisena ilmiönä*, 1-11, (Turku, 1953); speciellt beträffande Tysklands arbetarrörelse finns ett betydande antal avhandlingar, se t.ex. Eichler, W., *Hundert Jahre Sozialdemokratie*, (Bonn, 1962); Grebing, H., *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Ein überblick*, (München, 1966); Heidegger, H., *Die deutsche Sozialdemokratie und der nationale Staat 1870-1920*, (Berlin/Frankfurt a.M., 1956); Johannsen, H., *Der Revisionismus der deutschen Sozialdemokratie*, Phil. Diss., (Hamburg, 1954); Gustafsson, B., *Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriskas förutsättningar*, (Sthlm, 1969); Ritter, G., *Die Arbeiterbewegung im Wilhelminischen Reich, Die Sozialdemokratische Partei und die freien Gewerkschaften 1890-1900*, (Berlin, 1963) och Steinberg, H.-J., *Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie. Zur Ideologie der Partei vor dem I. Weltkrieg*, (Hannover, 1967).

³ Se t.ex. Abendroth, W., *Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung*, (Frankfurt a.M., 1965), s. 65-81.

inte fruktbart. Utforskningen av den andra internationalen visar, att det rådde en fast växelverkan mellan den revisionistiska läran och den reformistiska taktiken; bernsteinismen skulle ej haft möjligheter till framgång, om inte redan tidigare i internationalen i praktiken förekommit strävanden till en reformistisk politik.⁴ I annat fall skulle Bernsteins Marx-kritik endast haft ”akademisk” betydelse.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP) har alltsedan tiden för den andra internationalen varit ett av de mest betydande arbetarpartierna både beträffande sitt politiska inflytande och sin ideologiska utveckling. Den reformistiska ideologin fick en stark ställning inom SAP redan omkring sekelskiftet; om detta har forskarna inte varit av olika mening. Bäst har detta faktum framlagts av Herbert Tingsten i hans verk *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*,⁵ vilket redan betraktas som en klassiker. Men också Tingstens verk hör hemma inom den ovannämnda forskningstraditionen i vilken den reformistiska ideologins uppkomst förklarats endast på idéuttrycksnivå; Tingsten fäster nästan inte alls uppmärksamhet vid det svenska samhällets ekonomisk-sociala förändringar, arbetarklassens och SAP:s struktur, rekryteringen av partiets medlemskår och ledare, fackföreningsreformismens uppkomst eller förändringen av socialpolitikens innehåll. Han har i första hand härlett sina centrala resultat ur en detaljerad analys av den ideologiska debatten.⁶

Tingstens grundtes blev slutligen den, att marxismen från första början var olämplig för svenska förhållanden och att den inte i något skede motsvarat arbetarklassens verkliga krav,⁷ utan under den svenska demokratins utveckling upptäckte arbetarrörelsen småningom, att den kunde uppnå målsättningarna i sitt program också under rådande förhållanden, med tillämpande av riksdagstaktik och utan att tillgripa utomparlamentarisk verksamhet.⁸ På detta sätt strävade Tingsten i själva verket till att i efterhand legitimera uppkomsten av SAP:s ideologiska reformism.

Tingsten har undvikit den betydligt intressantare problemställningen, enligt vilken man skulle söka de skäl, som i verkligheten orsakade SAP:s ideologiska förändring till reformism. I sitt slutsammandrag framställer han nämligen — medveten om detta alternativ — frågan: ”Varför har socialdemokratins ideologi undergått så genomgripande förändringar?”,⁹ men han avvärjer senare sin fråga: ”Det finns inte skäl att gå närmare in på hithörande frågor, vilkas utredande skulle kräva en särskild undersökning”.¹⁰

⁴ Om detta konstaterar R. Luxemburg: ”Bernsteins bok har varit av stor historisk betydelse för den tyska och den internationella arbetarrörelsen: den var det första försöket att ge de opportunistiska strömningarna inom socialdemokratien ett teoretiskt fundament.” Rosa Luxemburg, *Jag var, jag är, jag blir* (Uddevalla, 1966), s. 95. Ursprungligen i *Sozialreform oder Revolution* från 1899.

⁵ Tingsten, H. *Den svenska socialdemokratins idéutveckling* I—II utkom första gången redan 1941. Här har anlitats den upplaga som utkom i Aldusserien 1967. Av andra allmänna framställningar om den svenska arbetarrörelsens historia må nämnas bl.a. Magnusson, G. *Socialdemokratien i Sverige*, I—III, (Sthlm, 1920-24) och Bäckström, K. *Arbetarrörelsen i Sverige*, I-II, (Sthlm, 1970) [[Arbetarrörelsen i Sverige \(del 1\)](#)] och [del 2](#)], som dock hamnar i skuggan av Tingstens klassiska verk.

⁶ Se t.ex. kapitlen ”Idédebatten i Sverige vid socialdemokratins framträdande”, I ss. 11 ff. och ”Den socialistiska debatten i början av 1900-talet och socialiseringsfrågans aktualisering efter världskriget”, I s. 180 ff. samt ”Kristendomen och kyrkan”, II, ss. 245 ff.

⁷ Tingsten konstaterar, I, s. 354: ”Den svenska socialdemokratins ideologi var emellertid i de väsentliga punkterna utformad utan hänsyn till svenska förhållanden”.

⁸ Ibid, II, ss. 366 och 370-373.

⁹ Ibid. s. 366.

¹⁰ Ibid. s. 368.

2. Teorin om "arbetararistokratin"

Grundsvagheten vid utforskningen av reformismen har varit avsaknaden av ett helhetsbegrepp; ideologin har inte undersökts som en del av de övriga strukturdrag i samhället, som utgör villkoren för ideologin, utan lösryckt ur sitt sammanhang. Ett sätt att närma sig uppgiften, vilket helt skiljer sig från de tidigare, kan byggas på vissa skrifter av Friedrich Engels och den kände tyska ekonomhistorikern Jurgen Kuczynski.

Då Engels på 1850-talet undersökte den engelska arbetarklassens förhållanden, märkte han att bland industriarbetarbefolkningen skett en viss skiktbildning på basen av yrkesskicklighet och avlöning. Som en följd därav hade som arbetarklassens på alla sätt översta skikt utkristalliserat sig den s.k. arbetararistokratin — såsom den kallades av Engels.¹¹ Arbetarklassens uppsjälkning i skikt inverkade enligt Engels på den politiska nivån sålunda, att fackföreningarnas och partiets ledning nästan regelbundet rekryterades ur arbetararistokratin. För den reformistiska ideologins uppkomst var det av betydelse, att arbetararistokratin var benägen att på alla sätt moderera den politik som utövades. Då Engels övervägde varför arbetarklassens skiktbildning uppstått, kom han till det resultatet, att Englands långt utvecklade monopoliserande produktionssystem, som byggde på kolonialsystemet, hade en tydlig inverkan på arbetarklassens struktur.

Även om marxismens klassiker redan så tidigt framlade material till förklarande av den reformistiska socialdemokratin, har någon empirisk undersökning — överraskande nog — inte utförts på denna grundval. Begreppet arbetararistokrati har visserligen kommit att inta en central plats i den marxistisk-leninistiska terminologin, men i de flesta, även helt färska undersökningar har man nöjt sig med det som klassikerna tidigare framfört och låtit reformismens vetenskapliga förklaring bero vid detta.¹²

Kuczynskis omfattande skriftserie *Die Geschichte der Lage der Arbeiter*,¹³ i vilka granskas arbetarklassens förhållanden i Europas olika länder och Förenta Staterna från den industriella revolutionen till våra dagar, visar att i alla utvecklade kapitalistiska länder efter mitten av 1800-talet en skiktbildning enligt yrkesskicklighet och avlöning började uppträda.

Kuczynskis resultat bygger på relativt noggranna statistiska analyser, vilka rör lönerna och andra faktorer anslutande till den sociala ställningen för arbetarna inom olika produktionsområden, såsom arbetslöshet, bostadsförhållanden, yrkessjukdomar, livsmedelspris osv.¹⁴ Arbetslösheten är dock tydligen redan i och för sig en tillräckligt exakt skiktningmätare, då de övriga faktorer, som inverkar på levnadsförhållandena, är beroende av förtjänstnivån, och levnadsstandardens olika delar således är kumulerande.

Kuczynskis undersökningar behandlar i första rummet arbetararistokratin som en social — ej politisk — kategori, även om man ställvis finner hänvisningar också till sambandet mellan den reformistiska ideologin och arbetararistokratin uppkomst.¹⁵

¹¹ *Briefwechsel von Marx und Engels*, Bd. 2. (Berlin, 1963). Engels till Marx 7.10. 1858, s. 290.

¹² Se t.ex. *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung in 15 Kapiteln*, (Berlin, 1966), Kap. 3 och 4 samt *Ideologie des Sozialdemokratismus in der Gegenwart*, (Berlin, 1971). I båda skrifterna har författaren nöjt sig med att betrakta arbetararistokratin inflytande som självklart.

¹³ Kuczynskis skriftserie utkom i åtta delar i Berlin (DDR) 1949-1952. Här har hänvisats till seriens sista del, *Die Theorie der Lage der Arbeiter*.

¹⁴ Kuczynski har på s. 71 framlagt sammanlagt 15 faktorer, som utgör mått på arbetarklassens ställning.

¹⁵ Kuczynski, *J. Geschichte der Lage der Arbeiter in Deutschland* (Berlin, 1949), — K. konstaterar: "Den (arbetararistokratin) är den materiella grundvalen för Bernsteins och andras skrifter som kom kring sekelskiftet."

En central fråga i teorin om arbetararistokratin är den, hur den sociala skiktbildningen verkar inom arbetarpartierna, hur medlemskårens struktur och rekryteringen av ledningen förändras. Klassikerna och Kuczynski framlägger ytterst få fakta om denna sak; å andra sidan framkommer den fackliga rörelsens och arbetarpartiernas lednings starka ställning och hela arbetarrörelsens byråkratisering i deras verk. De främsta undersökningarna rörande arbetarrörelsens byråkratisering är tyskarna Wolfgang Abendroths och Dietrich Fricke's arbeten,¹⁶ men man bör minnas, att redan Robert Michels då han uppskisserade ”oligarkins järnhårda lag” i sitt år 1911 utkomna verk¹⁷ som empiriskt material använde Tysklands socialdemokratiska parti (SPD).

Även om teorin om arbetararistokratin inte tillämpats i Abendroths och Fricke's undersökningar, skildrar de dock två drag typiska för den andra internationalens partier, nämligen byråkratiseringen och utvecklingen till masspartier. Vardera företeelsen har ett direkt samband med den ekonomisk-sociala omvälvning som ägde rum i Väst-Europa; man levde i en period då produktionslivets struktur starkt förändrades, teknologin nydanades och man inom produktionen övergick till allt större enheter. Beträffande arbetarklassens struktur innebar denna förändring en svindlande ökning av industriarbetarbefolkningen och en ökad efterfrågan på yrkeskunskap. Först då föddes förutsättningarna för en politiskt verkligt betydelsefull organisering av arbetarna, och då anslöt sig miljoner arbetare till organisationerna.¹⁸

Arbetararistokratin har ovan uppskisserats närmast som ett statistiskt begrepp genom att omtalas som skiktbildning enligt lön och yrkeskicklighet, men det är ytterst viktigt att observera, att arbetararistokratin ej kan — eller får — behandlas som en kategori som uttrycks enbart genom numerära kännetecken. Sin verkliga betydelse får arbetararistokratin först som politiskt begrepp, med andra ord då man undersöker dess inverkan inom arbetarpartierna. För klarhetens skull är det dock skäl att framlägga några grundpåståenden beträffande teorin om arbetararistokratin, vilka ständigt måste hållas i minnet för att man inte skall göra sig skyldig till en mekanisk ideologitolkning, som endast beaktar arbetarklassens materiella förhållanden:

1. Arbetararistokratin är en politisk kategori; alla yrkeskunniga och högre avlönade arbetare hör inte nödvändigtvis dit, utan den politiska medvetenheten på individens nivå beror på helt andra omständigheter än de ekonomiska.
2. Uppfattningar liknande arbetararistokratins kan förekomma också bland icke yrkeskunniga, dåligt avlönade arbetare.
3. Sålunda är arbetarklassens översta skikt och arbetararistokratin inte identiska begrepp, men de täcker såtillvida varandra, att de flesta av det översta skiktets arbetares uppfattningar överensstämmer med arbetararistokratins, och sannolikt rekryteras största delen av partiets och fackföreningsrörelsens förtroendemän ur arbetarklassens översta skikt, bland fackarbetarna.

Hur kan då den här uppskisserade teorin tillämpas i den praktiska forskningen? För det första

s. 186.

¹⁶ Abendroth, W. *Aufstieg und Krise der deutschen Sozialdemokratie. Das problem der Zweckentfremdung einer politischen Partei durch die Anpassungstendenz von Institutionen an vorgegebene Machtverhältnisse*, (Frankfurt a.M., 1964) och Fricke, D. *Zur Organisation und Tätigkeit der deutschen Sozialdemokratie 1890-1914*, (Leipzig, 1962).

¹⁷ Michels, R. *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modern en Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*, (Leipzig, 1911).

¹⁸ Enligt Abendroth 1965 (s. 70) var t.ex. SPD:s medlemsantal 1912 ca 2,4 miljoner. De fackliga rörelserna hade åter vid samma tid ca 2,5 miljoner medlemmar.

bör man utgå ifrån, att teorin på ett visst sätt är mycket fast bunden vid tid och rum, vid ”imperialismens skede”, och en generalisering är tillåten bara inom vissa gränser. Teorin ansluter sig primärt till det historiska skede, då kroppslig styrka började mista sin betydelse inom produktionen och då den fortsatta mekaniseringen och den arbetsfördelning som åtföljde denna ställde olika arbetargrupper i tekniskt olika ställning i produktionsprocessen. Detta skedde då man övergick till den maskinella massproduktionens tidsålder, då de första verkliga storföretagen uppstod. Den ökade efterfrågan på yrkeskunnig arbetskraft innebar att vissa arbetare höjde sig över de övriga, och av denna process uppstod i samhället en strukturell faktor, som inte kunde undgå att få politiska följder.

De hypoteser, som tillämpar teorin om arbetararistokratin kan komma ifråga endast beträffande den klassiska reformismens genombrott i olika länder vid sekelskiftet, och samma förfarande kan uppenbarligen inte tillämpas vid utforskningen av vår tids ideologiska konflikter.¹⁹

Den uppskisserade undersökningsmetoden kräver en granskning av ideologin som en del av samhällets helhetsstruktur och en förklaring av de ideologiska förändringarna med hjälp av den utveckling som skett i samhället. Undersöknings- strategin följer i stora drag följande kedja, på basen av vilken frågorna kan ställas:

1. Utredning av den ekonomisk-sociala omvälvningen, speciellt de förändringar som skett i produktionsstrukturen, teknologin och arbetsfördelningen.
2. Arbetarklassens strukturella förändringar, t.ex. den starka tillväxten av industriarbetarbefolkningens relativa andel, skillnaderna i lönerna enligt yrkeskunskap, ökningen av de regionala skillnaderna osv.
3. Utredning av arbetarklassens struktur. Arbetarnas organisering inom de olika branscherna, yrkesskicklighetens inverkan på organiseringen och aktiviteten, rekryteringen av partiledningen, graden av demokratisering vid beslutsfattandet.
4. Granskning av arbetarpartiernas taktik och politik. Hur framträdde i praktiken de olika gruppernas krav? Var det vid förändring av taktiken fråga om inre intressekonflikt mellan olika arbetarskikt? Var ledningen behärskande, försvann initiativkraften på fältet?
5. Undersökning av verkan av faktorer utom arbetarrörelsen, såsom t.ex. av inrikespolitiska verksamhetsförutsättningar.

Med ideologi undersökt på detta sätt, avses all politisk verksamhet, både teoretiska (programmatiska) principer och praktiska lösningar samt dessas motiveringar. Ideologin är den logiska helhet, som kan uppställas som gemensam linje för alla politiska åtgärder. En granskning av enbart partiprogrammen skulle såtillvida vara missledande, att de åtgärder som strider mot dessa inte skulle få någon rationell förklaring. Det är också tydligt, att ändringar av de ideologiska principerna intas i programmen först då ifrågavarande ändringar i praktiken befunnits lämpliga. Sålunda bör förändringar av bestående natur i den politiska taktiken alltid

---

¹⁹ Om detta konstaterar redan Kuczynski (1952, ss. 288-89) följande: ”Men också i andra länder kan vi redan mot slutet av 1800-talet åse framväxten av en arbetararistokrati, som är sammansatt av yrkesarbetare. Under 1900-talet sker dock följande: yrkesarbetarna ... förlorar sin position i förhållande till de icke yrkes- utbildade. Arbetararistokratin består emellertid ... men den börjar få en annan sammansättning. Till en del rymmer den fortfarande yrkesarbetare men till största delen börjar den dock bestå av arbetarrörelsens funktionärer i parlamentariska positioner (kommun, stat), i socialförsäkringsapparaten och till en del även i arbetarorganisationerna, i de politiska partiernas övre del.”

betraktas som förändringar i de ideologiska principerna, vilka dessutom på grund av sin praktiska betydelse alltid har större inverkan än ändringar i principprogrammet.

3. Sveriges arbetarklass vid 1900-talets ingång

Hur går det att tillämpa den ovan framställda undersökningsstrategin på den svenska arbetarrörelsens situation vid 1900-talets ingång? Det är här inte möjligt att ens närmelsevis tillräckligt grundligt gå in på alla detaljer vid hypotesens empiriska utredning, utan vi måste nöja oss med att endast i förbigående hänvisa till de källor och fakta, ur vilka svaren kan erhållas.²⁰

Som bakgrund till de förändringar som skedde i strukturen hos den svenska arbetarklassen bör ställas den ekonomiska-sociala omvälvningen vid sekelskiftet, vilken i alla hänseenden innebar början på en ny tidsperiod i det svenska samhället. Om detta genombrottsskede finns talrika ekonomiskhistoriska undersökningar, och det är inte svårt att få en tillräckligt exakt allmän bild av detta ekonomiska utvecklingsskede i Sverige.²¹

I stort sett 1890-1914 skedde i Sveriges produktionsstruktur så avgörande strukturella och kvalitativa förändringar, att de omvälvde hela det gamla agrar-samhället. Just då började Sverige utvecklas till ett modernt industriland, landets produktionsstruktur blev mångsidig och landet började befästa sin ställning bland de västliga industriländerna. Detta genombrott var möjligt dels på grund av förmånliga internationella marknadsfaktorer, dels på grund av Sveriges naturtillgångar; den ständigt ökade efterfrågan på pappersindustrins produkter, — speciellt papper — samt metall- och hemmamarknadsindustrins utveckling krävde ett just för Sverige typiskt ibruktage av råvarukällorna.

Följande drag kännetecknar omvälvningen i Sveriges näringsliv:

1. Produktionslivet utvidgades starkt och blev mångsidigare; särskilt växte exportindustrin.²²
2. Då betalningsbalansen år 1910 blev positiv, innebar detta att Sverige blev ett kapital-exporterande land²³, vilket samtidigt ökade landets ekonomiska oberoende.
3. Övergången till storföretag inom produktionslivet på de centrala produktionsområdena. Denna utveckling förstärktes av den omvandling av aktiebolagen som började på 1890-talet och som störtade det gamla ”brukssystemet”, som byggde på en släkts ägo.²⁴
4. Finansinrättningarnas uppkomst och finansieringens överföring till affärsbankerna.²⁵
5. Det svenska näringslivets förmåga att tillämpa de nyaste tekniska vinningarna i

²⁰ Se vidare författarens lic. avhandling, i vilken det empiriska materialet behandlats betydligt utförligare än här.

²¹ De svenska forskarna har beskrivit omvälvningen sålunda: Gårdlund, T. *Industrialismens samhälle*, (Sthlm, 1942); Elmer, A. *Från fattigsverige till välfärdsstaten*, (Sthlm, 1964); Samuelsson, K. kapitelrubriken ”Sönderfallet och nydaningen” ss. 153-204, i verket *Från Stormakt till välfärdsstat*, (Sthlm, 1968), och Heckscher, E. F. ”Det stora genombrottet” i verket *Svenskt arbete och liv*, (Sthlm, 1969). Av övriga verk som behandlar ifr. tidsålder kan nämnas t.ex. Jörberg, L. *Growth and Fluctuations of the Swedish Industry*, (Sthlm, 1962); Gasslander, O. *Bank och industriellt genombrott I—II*, (Sthlm, 1956 —1959); Lindahl, E., Dahlgren, E. och Kock, K. *National Income of Sweden*. Stockholm Economic Studies 5a-b. (Sthlm, 1937); Montgomery, A. *Svensk ekonomisk historia mot internationell bakgrund 1913—1939*, (Sthlm, 1946), osv.

²² Enligt Montgomery, a.a. fördubblades Sveriges export under åren 1893-1913, och den största delen av tillväxten utgjordes av den helt nya pappers- och metallindustrins produkter.

²³ Heckscher, s. 269.

²⁴ Enligt Gårdlund bytte bl.a. följande gamla järnbruk ägare: Degerfors, Fagersta, Forsbacka, Bofors, Boxholm och Överum.

²⁵ Se Gasslander I—II. Denna undersökning behandlar Stockholms Enskilda Banks uppsving till Sveriges ledande affärsbank. Banken ägs av släkten Wallenberg.

produktionen; exempelvis utvecklingen av metallförädlingsmetoderna och den s. k. ”geniindustrin”, varmed avses den moderna svenska kapitalindustrins uppkomst vid sekelskiftet (t.ex. ASEA, AGA, Elektrolux, L. M. Ericsson, SKF, osv.).²⁶

Sveriges näringsstruktur blev industridominerad redan år 1910, då den befolkningsdel som fick sin utkomst inom jordbruket för första gången sjönk under 50 %.²⁷ Det är inte heller någon slump, att betalningsbalansen som ovan nämnts blev positiv just vid samma tid. Uppkomsten av monopol, trustar och karteller har i viss mån undersökts i Sverige, och speciellt beaktansvärt är att både Wohlin, Ljunggren²⁸ och Jörberg anser att tiden före första världskriget innebar en koncentration av produktionen inom de viktigaste områdena.

Hur inverkade då produktionslivets strukturförändring på förhållandena för Sveriges arbetarklass? Det finns rätt få undersökningar som behandlar detta problem, men t. ex. ur Gårdlunds verk *Industrialismens samhälle* får man en tillförlitlig allmänbild. Bagges, Lundbergs och Svennilssons *Wages in Sweden 1-2*²⁹ innehåller åter mycket noggranna uppgifter om arbetarklassens löneutveckling inom olika produktionsområden.

Produktions- och näringsstrukturens förändring inverkade omstörtande på arbetarbefolkningens ställning: produktionsökningen fordrade ständigt flera industriarbetare, av vilka mer än tillräckligt kunde rekryteras på landsbygden, därifrån folk tidigare i stora skaror utvandrat, främst till Amerika. Landsbygdens befolkningstillväxt försvagades och urbaniseringen tilltog, de stora monopolen behövde tusentals arbetare och i industricentra började uppstå hela arbetarkvarter och spontan kultur. Levnadsförhållandena för de arbetare, som arbetade i brukens eller lantgårdarnas tjänst, hade inte nämnvärt skilt sig från varandra; den patriarkaliska anda, som rått på landsbygden, arbetsgivarens förmynderliga inställning vek för urbaniseringen, och arbetarbefolkningen bildade en egen självständig klass. Det personliga ”patron” — arbetare — förhållande som tidigare rått förändrades till ett klassförhållande. Först i de urbaniserade förhållandena uppstod de sociala förutsättningarna för arbetarklassens solidaritet och organiserande.

Under åren 1890-1912 ökade industriarbetarnas antal till ungefär det dubbla, eller från ca 160 000 till över 320 000.³⁰ Särskilt snabb var tillväxten på sådana områden, vilkas grundråvara var trä. En betydande förändring inom skogsindustrin var att behov av arbetskraft förutom inom sågindustrin uppstod också inom träförädlingen.³¹ Också verkstads- och metallindustrins arbetarantal ökade starkt under denna tid.³²

Vid sidan av industriarbetarbefolkningens ökning var förändringen av arbetets natur ett annat viktigt drag; denna process betecknas särskilt av arbetsproduktivitetens ökning per arbetare.

²⁶ Se t.ex. Samuelsson, s. 288 och Heckscher, s. 262.

²⁷ *Historisk statistik för Sverige* (HsfS) del I tab. A 4 och Bidrag till Sveriges officiella statistik (BiSOS), Befolkningen tab. 12. Beträffande befolkningsstrukturutvecklingen se också Samuelsson, ss. 207-209, Elmer, ss. 9-11 och Jörberg, s. 21 (också tab. 11:4).

²⁸ Wohlin, N. *Driftskoncentrationen i svensk fabriksindustri*, (Sthlm, 1915), och Ljunggren, A. *Ekonomiska sammanslutningar av monopolistisk natur*, (Sthlm, 1912). — Enligt Wohlin hade monopoliseringen i Sveriges produktionsliv t.o.m. framskridit längre än i Tyskland eller Frankrike (s. 18-22) och enligt Ljunggren fanns år 1912 i Sverige ca 150 sådana företag, som behärskade minst 65 % av ifrågakvarande produktionsområde (s. 52.)

²⁹ Bagge, G., Lundberg, E. och Svennilsson, I. *Wages in Sweden I-II*, Stockholm Economic Studies 3a—XXII. 2., (Sthlm, 1935). Skriften hör till den serie, som Stockholms universitets Socialvetenskapliga institut låtit utföra, och till vilken hör också ovannämnda skrift av Lindahl m.fl.

³⁰ Bagge m.fl. II, tab. 187.

³¹ Jörberg, ss. 389-390, tab. 8 och 9.

³² *Ibid.* s. 391, tab. 12.

En sådan utveckling kräver mekanisering och ökad yrkesskicklighet medan den fysiska styrkans betydelse avtar.³³ Att arbetsprocesserna började kräva yrkeskunskap återspeglades i differentiering av lönerna. Skillnader i arbetslönerna har naturligtvis alltid förekommit i någon form, men förr gällde skillnaderna antingen hantverk (mästare och gesäller) eller att lönen betalades enligt den fysiska prestationsförmågan. Det alltmer mekaniserade industri- arbetet förde dock med sig en ny yrkesskicklighet, som krävde förmåga att behärska stora produktionsenheter, teknisk kunskap och skicklighet, som antingen kunde fås genom utbildning eller erfarenhet. Den fysiska prestationsförmågans avtagande med åldern hade inverkat på förtjänstnivån, men den maskinella produktionen gav upphov till en ny yrkesarbetargrupp, vars arbete väsentligt skilde sig från hjälparbetarnas.³⁴

Det är ej möjligt att helt exakt jämföra de olika områdenas lönenivåer, men alldeles klara allmänna riktlinjer kan iakttagas redan med hjälp av Bagges m.fl. undersökning. Den största yrkeskunniga arbetargruppen verkade inom metall- och verkstadsindustrien och inom den kemiska träförädlingen, alltså just inom de områden, vilkas teknologi hade genomgått den största omvandlingen. Däremot var livsmedels- och textilindustrierna, inom vilka dessutom ett stort antal kvinnor arbetade, sämre avlönade, och de yrkeskunniga arbetarna var här närmast män som fått hantverksutbildning (t.ex. bagare). Relativt välbetalda var också hantverkarna inom byggnadsbranschen, såsom målare, timmermän och murare, även om säsongarbetslöshet ofta var ett gissel. Enligt Bagges m.fl. undersökning var lönerna för arbetarna inom några av de centrala produktionsområdena följande (situationen år 1910), uttryckta i kronor per år enligt tabell 1³⁵

Tabell 1. Löner i vissa branscher 1910

Bransch	bäst avlönade	sämst avlönade	branschens medeltal
järnförädlingen	1 845	892	1 350
metall- och verkstadsindustrin	1 504		
pappersindustrin	1 333	1 096	1 281
sågindustrin	1 128	304	
textilindustrin	892	573	
livsmedelsindustrin (män/kvinnor)	1 348		1 268/855

Inom olika branscher skilde sig storleken av de yrkeskunniga arbetarnas och hjälparbetarnas grupper betydligt från varandra, och några exakta tal för dessa gruppers omfattning kan inte uppges. Väsentligt är dock, att det just inom de områden, där lönenivån var hög, fanns relativt gott om yrkeskunnig arbetskraft. Enligt de i Bagges m.fl. undersökning framlagda beräkningarna utgjorde de yrkeskunniga arbetarna omkring år 1910 ungefär en tredjedel av alla arbetare; av de yrkeskunniga arbetarna fanns mest inom verkstadsindustrin och minst inom

³³ Beträffande arbetsproduktivitetsens utveckling se Bagge m.fl., II, ss. 240-241 och Jörberg, s. 385, tab. 1. Jfr också Hentilä, tabellbilaga 6. s. 216.

³⁴ Hentilä, ss. 30-38.

³⁵ Talen har erhållits ur de olika industrigrenarnas lönetabeller i I delen (passim) av Bagges mil, undersökning. Vid jämförelse måste beaktas följande: Gruvarbetarnas löner är ur gruppen "highly skilled workers", men också gruppen "skilled" var bättre avlönad än motsvarande arbetare inom andra branscher. Talet 892 kronor för textilindustrin är männens medeltal, men i denna bransch var männen i allmänhet mycket bättre avlönade än kvinnorna. Uppgifterna för livsmedelsindustrin är också mycket bristfälliga; talet 1348 har tagits från sockerindustrin. För verkstadsindustrin har det varit svårt att få fram exakta tal, men tydligen var medellönen i stort sett densamma som vid gruvorna. Uppgifterna om de lägsta lönerna inom sågindustrin varierar lokalt, men talet 304 avser uppenbarligen några unga, icke yrkeskunniga arbetares lön. — Om analys av lönernas uppskiktning, se vidare Hentilä ss. 38-47.

textil-, livsmedels- och sågindustrierna.³⁶ I varje fall kan de yrkeskunniga industriarbetarnas helt nya samhällsskikt gestaltas också ur förhållandena i Sverige vid sekelskiftet, även om bilden på grund av knapphändiga uppgifter blir i viss mån bristfällig. För denna undersökning är uppgifterna dock alldeles tillräckliga.

Uppskiktningen av lönerna inom industrin enligt yrkesskicklighet gav redan då upphov till myten om den svenska arbetaren, som har ”en lektors inkomster” eller om ”arbetarnas uppsving till besutten klass”.³⁷ Den snabba tillväxten av antalet yrkeskunniga arbetare med goda inkomster gav även ett visst eftertryck åt dessa värderingar, men sanningen är dock, att det övervägande flertalet av Sveriges arbetarklass ännu då levde i synnerligen bristfälliga förhållanden.

4. ”Arbetararistokratin” och SAP

Arbetararistokratin utvecklades också i Sverige ur de bäst avlönade, yrkeskunniga arbetarnas grupp. Politisk betydelse hade detta nya arbetarskikt endast genom den organiserade arbetarrörelsen. I detta sammanhang är det ytterligare skäl att påpeka, att lönedifferentieringen inte i och för sig var något annat än en viss strukturell förutsättning för en förändring av arbetarpartiernas ideologi; arbetararistokratin var ej medveten om sin särställning och erfor sig inte verka i strid mot övriga arbetares fördelar. Men dess politiska betydelse förstärktes ”automatiskt” genom att den övertog den ledande ställningen inom arbetarpartierna.

I SAP kan man vid granskning av medlemskårens struktur iaktta en stor omvälvning under 1900-talets första år, då industriarbetarmassorna började strömma till partiet. Medlemsantalets utveckling under åren 1889-1914 var sådan, att tillväxten i början var långsam: 1895 överskreds tiotusengränsen. År 1905 var medlemmarna över 60 000 och två år senare redan ca 130 000, eller ungefär dubbelt flera. År 1909 skedde ett ras till 60 000, varefter en långsam tillväxt åter började; 1914 var antalet medlemmar ca 85 000.³⁸

Till en början fick SAP inte den svenska arbetarklassens majoritet bakom sig. Först den ovan skildrade ekonomiska omvälvningen och den genomgripande förändringen av arbetarklassens struktur förde arbetarbefolkningen, i första hand arbetarna i den nya industrin, till SAP. Före sekelskiftet hade SAP ännu klart varit de radikala intellektuellas parti, som stod utanför samhället och saknade politisk betydelse, och vars medlemskår närmast var sammansatt av upplysta hantverkare.³⁹

Också organisatoriskt var SAP vacklande; sålunda deltog t.ex. endast tre personer, Hj. Branting, F. Sterky och F. V. Thorsson i alla de fyra första partikongresserna 1889-1897; i tre deltog A. Danielsson och A. Palm.⁴⁰ Stabiliseringen skedde först efter sekelskiftet. På förändringen av SAP:s medlemsstruktur och tillströmningen av industriarbetare till partiet invercade avgörande grundandet av Landsorganisationen år 1898 och den s.k. tvångsanslutningsparagrafen, enligt vilken alla fackavdelningars medlemmar automatiskt var medlemmar av SAP. Fastän tvångsanslutningen — på grund av det motstånd den rönt — upphävdes redan år 1900, ledde SAP:s och LO:s organisatoriska samarbete till att fackavdelningar även i

³⁶ Bagge m.fl. I, ss. 115 och 231.

³⁷ Se härom Wigforss manuskript från 1919 (s. 23) ”icke allenast av bröd...”, som publicerades 1971 i *Arbetarrörelsens årsbok* (Sthlm, 1971), ss. 15-101.

³⁸ Om utvecklingen av SAP:s medlemsantal se *Partistyrelsens berättelse 1914*, bilaga ”Socialdemokratins i Sverige med bigrenar utveckling” red. av F. Ström.

³⁹ Tingsten I s. 135.

⁴⁰ Hentilä s. 66. Vilka som deltagit i mötena framgår ur SAP:s tryckta protokoll.

fortsättningen anslöt sig till partiet ända till år 1909.⁴¹

Om SAP:s medlemskårs sammansättning finns noggranna uppgifter endast för år 1911,⁴² då tvåågsanslutningen alltså redan hade upphört. Sålunda är det skäl att anta, att t.ex. tio år tidigare en ännu större del av medlemmarna hade varit sådana, som anslutit sig via fackföreningarna. Forskningen visar, att ca 80 % av alla partimedlemmar var kollektivt anslutna; i de största städerna var talet ännu högre, ty t.ex. av Stockholms 13 400 medlemmar hade endast 102 anslutit sig personligen.⁴³

Om man vidare undersöker andelarna av de olika branschernas arbetare i SAP:s medlemskår, blir bilden ännu mera aristokratidominerad; just arbetarna från sådana områden, där det fanns gott om välavlönade, hade kommit som kollektivmedlemmar till SAP. Bland dem var ju också den fackliga organiseringen betydligt mer omfattande än bland de icke-yrkeskunniga. Av denna orsak fanns år 1911 bland SAP:s sammanlagt ca 60 000 medlemmar över 14 600 arbetare enbart ur metallbranschen. Trä- och pappersarbetarna var ca 4 500, men t.ex. livsmedelsarbetarna var bara ca 1 200 och lantarbetarna 63, eller 0,1 % av alla medlemmar.⁴⁴

Resultatet utvisar klart, att arbetarna inom den moderna industrin hade en klar maktställning inom SAP:s medlemskår, och då man beaktar det som ovan framförts om arbetarklassens uppskiktning, är det tydligt, att arbetararistokratin fullständigt behärskade SAP, som vuxit till ett massparti efter sekelskiftet.

SAP:s ombildning till ett arbetararistokratins parti kan granskas även på ett annat sätt, som också det motiverar beaktande av arbetarklassens uppskiktning då man förklarar ideologins förändring. De yrkeskunniga arbetarnas uppsving till den ledande ställningen inom SAP konkretiseras, då man granskar besättandet av de viktigaste förtroendeposterna. I detta syfte kan man rekonstruera den elit-grupp på 144 aktiva socialdemokrater, som bildas av alla de 103 personer, som under åren 1897-1914 valts till riksdagsmän, ävensom de personer som under samma tid hört till partistyrelsen och -utskottet, de funktionärer som avlönats av partiet, de personer, som hörde till LO:s sekretariat, och de, som fungerat som fackförbundens ordförande.⁴⁵ För varje aktivs del har granskats hans sociala utgångsläge och därefter har detta jämförts med hans ställning år 1914. Relativt säkra uppgifter har stått att få om sammanlagt 137 personer. Yrkesfördelningen 1914 var följande: ej yrkeskunniga arbetare 16, yrkeskunniga 39, arbetsledare, förmän, osv. 28, bildade 23, redaktörer och författare 23 samt jordbrukare 8.⁴⁶

Inom gruppen förmän hade sammanlagt 16 rekryterats bland de yrkeskunniga arbetarna. Största delen (18) av redaktörerna och författarna hade också varit yrkeskunniga arbetare innan de blev riksdagsmän eller redaktörer vid partitidningarna. Sålunda stiger de yrkeskunniga arbetarnas andel allt som allt till 73, eller till ungefär hälften av alla aktiva. Enbart metallarbetarna bland dem var 11.⁴⁷

⁴¹ Ibid. ss. 66-67.

⁴² Undersökning som SAP:s partistyrelse låtit utföra, se Hansson S. *Socialdemokratiska partiets sammansättning och detsammans förhållande till fackföreningsrörelsen. Resultatet av en nyligen företagen statistisk undersökning*, (Sthlm, 1913) ss. 97-107.

⁴³ Ibid. ss. 98-100.

⁴⁴ Ibid. s. 101. Se också Hentilä ss. 69—70.

⁴⁵ Hentilä ss. 71-73. Uppgifterna insamlades ur SAP:s och riksdagsgruppens samt LO:s officiella handlingar. Över dessa uppgjordes sedan en detaljerad bilaga, se tabellbilaga 10, ss. 219-227.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

SAP:s organisation byråkratiserades och makten koncentrerades snabbt till det i Stockholm sittande partiutskottet, vars medlemmar år från år var desamma. Partiledningens kärntrupp utgjordes av Hj. Branting, H. Lindqvist, F. V. Thorsson, V. Larsson, A. C. Lindblad, N. Persson, C. G. T. Wickman, J. B. Eriksson och V. Rydén samt några andra, vilka innehade ledningen både inom SAP och dess riksdagsgrupp, inom dess år 1909 grundade förtroendemannaråd och inom LO:s ledning. Med undantag för Branting och Rydén var de alla ursprungligen yrkeskunniga arbetare, men redan efter det politiska genombrottet omkring år 1905 verkade ingen av dem i sitt egentliga yrke, utan i riksdagen samt inom parti- och fackföreningsmaskineriet.⁴⁸

I ledningen för SAP och LO hade sålunda ställt sig en bestående partibyråkrati, som efter år 1905 behöll sin ställning i årtal; de flesta i den nämnda elitgruppen hade ända in på 1920-talet ledande uppgifter. SAP hade till sin natur förändrats till ett massparti, vars politiska initiativförmåga småningom började övergå till den bland yrkeskunniga arbetare rekryterade ledningen, vars politiska linje mycket väl motsvarade arbetararistokratins krav och förväntningar.

5. Den reformistiska ideologins uppkomst

SAP:s politiska inflytande var vid sekelskiftet synnerligen ringa, emedan rösträtten enligt Sveriges riksdagsordning och vallag var begränsad efter inkomst och egendom.⁴⁹ Av denna anledning hade partiet i praktiken endast möjligheter att utöva inflytande genom fackföreningsrörelsen och politiska demonstrationer, såsom storstrejk.⁵⁰ SAP fick visserligen redan år 1897 sin ordförande Branting in i riksdagen på den liberala gemensamma listan, men först år 1905 kunde en riksdagsgrupp bildas, i och med att partiet fick in fyra representanter i andra kammaren. SAP:s verksamhetsmöjligheter var således avsevärt sämre än SDP:s i Finland, som efter förverkligandet av den allmänna och lika rösträtten fick in hela 80 representanter i 1907 års lantdag. Till år 1914 blev SAP visserligen det största partiet i andra kammaren (87 representanter av 230), men av första kammarens 120 ledamöter hörde inte ens då flera än 13 till SAP.⁵¹

Partiets möjligheter att bedriva verksamhet i riksdagen var små, fastän inflytandet ständigt växte. Till SAP:s program hade år 1897 godkänts ett principprogram enligt kautskyistisk marxism, vilket s.g.s. oförändrat var i kraft till år 1911. SAP omfattade således den dominerande principiella linjen under andra internationalen, fastän ”den marxistiska perioden” i praktiken blev relativt kort och SAP kom in på den klassiska reformistiska taktikens väg — medan det revolutionära programmet trots detta var i kraft.

I det tyska Erfurt-programmet (1891), vilket utgjorde förebild också för SAP:s principprogram år 1897, var den centrala taktiska principen den, att arbetarrörelsens kamp till sin natur framförallt är politisk, fastän den syftar till att omstörta de ekonomiska maktförhållandena. Den politiska striden betydde både ett utnyttjande av befintliga parlamentariska möjligheter och utomparlamentarisk, ”direkt” verksamhet; det viktigaste var verksamhetens

⁴⁸ Om SAP:s byråkratisering se ibid. kap. 3.2.2. ss. 74-85.

⁴⁹ Sveriges rösträtt hörde vid sekelskiftet till Europas mest begränsade. Vid 1905 års val fick t.ex. endast 8 % av befolkningen rösta. Se härom t.ex. Thulstrup, A. *När demokratin bröt igenom*, (Sthlm, 1937), ss. 30-47.

⁵⁰ Här har använts begreppet ”storstrejk”, emedan med ordet ”generalstrejk” i Sverige avsågs en betydligt kraftigare verksamhetsform än den SAP syftade till. Anhängare av generalstrejkstanken var de s.k. ungsocialisterna (anarkisterna), som strävade till att med hjälp av strejk lamslå allt samhällsliv i ett enda slag. — Se härom vidare Hentilä s. 92 fotnot 1.

⁵¹ Partistyrelsens berättelse 1914, bilaga.

ändamålsenlighet, som kunde motiveras endast med befrämjande av klassens fördel, allt annat var sekundärt i jämförelse därmed. Sålunda var frågan om verksamhetens form, bl.a. om våldsam omstörtning, inte primär.⁵² I detta avseende har förekommit en massa missuppfattningar; den centrala skillnaden mellan den revolutionära (marxistiska) och reformistiska taktiken har tolkats vara just frågan om våldet. En sådan misstolkning har också Tingsten hemfallit åt, då han påstår, att det efter utslutningen av de anarkistiska, ungsocialistiska elementen (1905) överhuvudtaget inte mera förekom revolutionära strävanden inom SAP.⁵³

Den första tidens SAP hade i praktiken ytterst små möjligheter att bedriva en ”renlärig” kautskyistisk taktik då riksdagsrepresentationen var så svag, men trots detta stod dess politiska lösningar ända till storstrejken år 1902 klart i överensstämmelse med den kautskyistiska taktiken: man försökte få in socialdemokrater i riksdagen med hjälp av den av liberalerna ledda rösträttsrörelsen och gemensamma listor. Också Brantings riksdagsverksamhet under den första tiden kan anses överensstämma med partiets revolutionära program, och storstrejken år 1902 var i och för sig ett ganska lyckat exempel på en förening av parlamentarisk och utomparlamentarisk kraft. Strejken ordnades avsiktligt just under de dagar, då riksdagen behandlade rösträttspropositionen och värnpliktslagen, vilka var av betydelse för arbetarrörelsen.⁵⁴

Vilka faktorer inverkade på SAP:s reformistiska taktiks genombrott? Såsom av det ovanstående framgått hörde frågan om att förena taktikens olika delområden samt kompromisser endast till klassens fördel till de härskande principerna i den kautskyistiska taktiken. Sålunda utgöres reformismens centrala uttrycksformer av taktikens inlänkning enbart på riksdagsverksamheten samt principiella kompromisser. Samtidigt utgör de ett tecken på den reformistiska ideologins uppkomst — även om partiets principprogram skulle vara hur ”revolutionärt” som helst. Just en sådan situation uppstod i SAP mellan åren 1904 och 1914.

Vid undersökningen av SAP:s taktikförändring bör man inte glömma fackföreningsrörelsens betydelse; partiet fick ju den största delen av sin medlemskår genom denna. Åren före första världskriget innebar en fullständig förändring av arbetsmarknadsatmosfären i Sverige: då slöts de första kollektiv- och riksavtalen,⁵⁵ i vilka olika arbetstagargruppers löner och arbetsförhållanden reglerades mycket noggrant. En ytlig granskning av dessa avtal visar, att de yrkeskunniga arbetarna inom de olika förbunden i första hand skötte om att de egna fördelarna bevakades i avtalen.⁵⁶

Skötseln av kollektivavtalspolitiken på de yrkeskunnigas villkor och de härav föranledda inre

⁵² Se *Programm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands* (Erfurter Programm), i *Revolutionäre deutsche Parteiprogramme*, (Berlin, u.å.) ss. 82-86.

⁵³ Tingsten II s. 62: ”De stridigheter, som efterhand uppstod ... gällde i viss mån frågan om den reformistiska taktikens värde ... Ungdomsrörelsen fasthöll vid de parlamentariska metoderna och drev icke propaganda för våldsamma aktioner”.

⁵⁴ Om storstrejken 1902 se t.ex. Bäckström, I, ss. 259-263 och Magnusson, II, ss. 43-80 samt Hentilä s. 94. Under åren 1902-1903 satt det speciella Storstrejk-Utskottet, vid vars sammanträden 15.4 och 8.5. 1902 faktiskt godkändes beslut om samordnande av parlamentarisk och utomparlamentarisk verksamhet, fastän det fanns endast en socialdemokrat i riksdagen. Se nämnda utskotts protokoll, Arbetarrörelsens arkiv (AA).

⁵⁵ Kollektivavtal avser här ett kollektivavtal mellan en arbetsgivare och alla hans anställda. Riksavtal innebär åter ett riksomfattande avtal för en produktions- bransch. Om begreppen se vidare Adlercreutz, *Kollektivavtalet*, (Lund, 1954), ss. 6-25.

⁵⁶ Se t.ex. det s.k. Verkstadsavtalet av år 1905, som rörde verkstadsarbetare. Däri garanterades de yrkeskunniga arbetarna ackordsarbete och de icke yrkeskunniga minimilön. ”*Öfverenskommelse mellan Sveriges verkstadsförening och vederbörande fackförbund angående regler för behandling af tvister mellan arbetsgivare och arbetare*”, (Sthlm, 1905).

stridigheter inom LO försvagade centralorganisationen så, att det sammanbrott som upplevdes vid storstrejken 1909 på intet sätt verkar överraskande.⁵⁷ Fackföreningsrörelsens eftergiftslinje ledde småningom till att LO inte mera ansåg sig kunna vidtaga några som helst arbetsstridsåtgärder, utan som enda verksamhetslinje tillägnade sig kompromisstaktiken.

Klarast utvisas reformismens uppkomst inom SAP av den s.k. storstrejksdiskussionen, som fördes 1901-1907. Denna tvist gällde utnyttjandet av politiska storstrejker för att genomdriva rösträttsreformen. Under dessa år anordnades tre medlemsomröstningar i SAP — 1901, 1904 och 1907 — om att gå i storstrejk. Förändringen skedde mellan omröstningarna åren 1901 och 1904; första gången var 90 % av medlemmarna genast beredda att gå i strejk, men tre år senare motsatte sig majoriteten — 53 % — strejk.⁵⁸ Då man undersöker den sociala bakgrunden hos de röstande år 1904, kan man i likhet med Schiller⁵⁹ konstatera, att de yrkeskunniga arbetarna över lag ivrigare motsatte sig strejk än de icke yrkeskunniga. Dessutom kom strejkförespråkarna tydligt från sådana områden, där det inte fanns modern industri eller yrkeskunnig arbetskraft.⁶⁰

Inom partiets ledning förekom redan efter storstrejken år 1902 ett betydligt antal ställningstaganden mot strejk, och t.ex. år 1904 var veterligen av partiutskottets nio medlemmar endast A. Sjöstedt i princip för en politisk storstrejk.⁶¹

Efter år 1904 motsatte sig medlemskårens ledande del — arbetarnas översta skikt — och partiledningen inom SAP i princip utomparlamentarisk taktik. De var inte mera beredda att aktivt verka för en allmän och lika rösträtt, utan försökte t.ex. just i rösträttsfrågan uppnå kompromisser med liberalerna. Ur medlemsomröstningarna kan direkt utläsas det faktum, att just den del av arbetarbefolkningen, som själv erhållit politiska rättigheter, dvs. överskridit den bestämda gränsen på 800 kronor, ivrigast motsatte sig strejk som stridsmedel och inte var beredd att t.ex. offra fackföreningsrörelsens medel och resurser för att arbeta för de övriga arbetarnas rättigheter.⁶²

Efter det att Karl Staaffs första liberala regerings (1905-1906) — vilken också stöddes av SAP — rösträttsreformförslag förfallit uppstod ånyo inom SAP en situation, i vilken det var möjligt att tillgripa storstrejk. Vid 1907 års medlems- omröstning förordades även strejk av en knapp majoritet, men partiledningen lyckades vid den extraordinarie partikongressen samma år välta strejkförslaget.⁶³ Härefter hade partiet inte andra alternativ än att godkänna det rösträttsförslag, som framlades av Lindmans högerregering, varvid första kammarens ställning i princip förblev densamma som tidigare. Fastän SAP för formens skull framlade egna förslag till en fullständig rösträttsreform, var ledningen helt medveten om att partiet måste nöja sig med en kompromiss på grund av de taktiska medlens ensidighet.⁶⁴

⁵⁷ Schiller, B. *Storstrejken 1909*, (Sthlm, 1967) (1967 A), ss. 234-235.

⁵⁸ SAP, *Sjätte partikongressen 1905* s. 179.

⁵⁹ Schiller, B. ”Socialdemokratiska omröstningar 1901-1907. Några korrelations- analyser”. *Scandia*, 1967, ss. 197-215 (1967 B).

⁶⁰ Ibid. ss. 210-211 och SAP, *Sjätte partikongressen 1905*, s. 179.

⁶¹ Schiller, 1967 A, s. 219.

⁶² SAP, *Sjätte partikongressen 1905*, ss. 177-178. Endast 35 % av de röstande skulle ha godkänt strejken utan ekonomisk ersättning, ungefär lika många skulle ha offrat sin fackavdelnings medel på ändamålet och cirka hälften var beredd att genast bistå strejkfonden med en dagslön.

⁶³ Storstrejkskongressen 1907, Protokoll (AA).

⁶⁴ Se härom vidare Hentilä s. 117. SAP:s partistyrelse konstaterade vid ett par tillfällen att Lindmans proposition inte kunde fällas, och att det sålunda var bäst att man höll sig lugn. Se Partistyrelsens protokoll (PsP) 1-2.7 och 7.12 1908, Partistyrelsens arkiv (PsA).

Lösningen i rösträttsfrågan, vid vilken den dominerande arbetararistokratin faktiskt visade sin åsikt, hade central betydelse för utformningen av SAP:s ideologi. Den taktik, som härvid uppkom och som ställde sig främmande till utomparlamentarisk verksamhet och var oförmögen härtill, innebar också i andra frågor uppkomsten av en förhärskande linje. De delade åsikterna bland medlemmarna i storstrejksfrågan och den försvinnande solidariteten förintade slutligen möjligheterna att utöva en kautskyistisk, revolutionär taktik. SAP måste nu nöja sig med att enbart använda sig av riksdagen: detta betydde att taktikalternativen tog slut och att initiativet övergick från fältet till riksdagsgruppen. Utvecklingen ledde därefter nästan oundvikligt in på de principiella kompromissernas linje, mot en reformistisk ideologi.

Vid medlemsomröstningarna utstakade SAP:s kärntrupp, som utgjorde partiledningens enda verkliga stödtrupp, den ensidiga riksdagstaktikens väg som den enda möjliga. Partiledningen blev ständigt tvungen att stöda sig på arbetararistokratin vid sina beslut, emedan just denna grupp utgjorde dess röstargrupp före reformen av vallagen år 1911. Ur förhållandet mellan ledningen och aristokratin uppstod sålunda den centrala faktorn vid utformandet av SAP:s ideologi, som skapade förutsättningarna för en reformistisk ideologi genom sin ensidiga riksdagstaktik.

Passivisering av taktikmedlen ledde ”automatiskt” till kompromisspolitik också beträffande andra centrala inrikespolitiska frågor i Sverige. Många av principerna i partiprogrammet blev också helt åsidosatta i SAP:s politik. Sådana frågor var bl. a. inställningen till kungaväldet och första kammaren, den parlamentariska regeringsformen och republiken samt landets försvar. I alla nämnda fall stred SAP:s politik mot partiprogrammet. Den allmänna linjen bestod av ett godkännande av de befintliga statliga institutionerna och en verksamhet inom ramen för dessa. SAP:s politiska ”tandlöshet” visade sig särskilt tydligt vid händelserna år 1914: trots den s.k. borggårdskrisen och högermannen Hj. Hammarskjölds regerings tillträde slöt SAP borgfred med de borgerliga partierna och fattade ett principbeslut om s.k. ministersocialism, dvs. åtagande av regeringsansvar om landets fördel så krävde.⁶⁵

Hur förklarar arbetararistokratins uppkomst förändringen av SAP:s ideologi? Arbetarklassens skiktbildning innebar social isolering; mellan olika arbetargrupper förekom t.o.m. stora skillnader. Arbetararistokratin ”övertog” SAP och partiledningen rekryterades ur dess krets. Arbetararistokratins ovillighet till utomparlamentarisk verksamhet för de arbetare som saknade politiska rättigheter började inverka på partiets taktik. Ledningen kunde inte göra annat än att följa anhängarmajoritetens röst, och så var förändringen av taktiken ett faktum. Den ovannämnda utvecklingen ledde så småningom till att hela verksamhetsinitiativet övergick till riksdagsgruppen och till dess ledning, medan tidigare närmast partikongressen och verksamheten utom riksdagen, t.ex. vid rösträttsrörelsen hade varit den dominerande initiativkällan. Taktikens allt större ensidighet ledde småningom till att inte ens partikongressen kunde inverka på vad SAP borde ta itu med, utan riksdagsgruppen fick ta ställning bara till de ärenden, som togs upp i riksdagen. Emedan den utomparlamentariska verksamheten ansågs omöjlig, hade SAP just inte möjligheter att i riksdagen med stöd av massorna med kraft driva ens de initiativ partiet självt tagit. Tyngdpunktens överflyttning till riksdagen ökade ledningens inflytande, då de stora massorna inte orkade intressera sig för de saker som behandlades där.

Med hjälp av arbetararistokratin kan man sålunda förklara utarmningen av taktikens grundlinjer, då massorna själva uttryckte sin ovillighet att ta till kraftmedel. Ideologins

⁶⁵ Om dessa lösningar se vidare Hentilä, ss. 150-155 och 171-176.

förändring var i sin tur en direkt följd av den tillämpade taktiken, som dominerades av knappheten på medel. Detta tvingade SAP att underkasta sig ett godkännande av gradvisa kompromisser. Fastän det på grund av bristen på källor är svårt att uttala sig om fördelarna för de olika skikten inom den egentliga arbetarklassen, och den förutnämnda reformismen inte direkt kan förklaras vara arbetararistokratis ideologi, är det dock klart, att SAP:s nya linje betydligt bättre motsvarade de krav som arbetarklassens översta lager ställde än hela arbetarklassens. Detta bevisas redan av den ovan behandlade rösträttsreformen samt av SAP:s hela social- och ekonomiskpolitiska linje⁶⁶ vilken det dock inte finns möjligheter att här fördjupa sig närmare i,

6. Några kritiska kommentarer

I Sverige skedde vid sekelskiftet flera ur arbetarrörelsens synpunkt stora förändringar: produktionslivet blev mångsidigare, teknologins utveckling inverkade på arbetarklassens struktur och sålunda uppstod det relativt omfattande, klart identifierbara arbetararistokratiska skiktet. På SAP:s struktur inverkade detta i sin tur så, att partiet råkade i händerna på detta arbetarklassens översta skikt. Samtidigt som SAP var på väg att utvecklas till ett kautskyistiskt massparti i enlighet med den andra internationalens linje, började både på taktikens och principernas nivå förekomma tecken på klassisk reformism. Alla de ovan beskrivna dragens samtidighet är redan i sig ett bevis på att alla nämnda faktorer hade ett inre samband.

Grundtesen för denna undersökning är granskningen av ideologins förändring som en del av den samhällsliga helhetsprocessen. Som ovan redan framgått har t.ex. Tingsten inte alls beaktat de vittgående förändringar, som vid sekelskiftet väsentligt inverkade på den svenska arbetarklassens sociala ställning och därigenom också på arbetarrörelsens politiska grundåskådningar. De flesta av Tingstens påståenden och forskningsresultat är inte i och för sig felaktiga men den metodologiska bristfälligheten har lett till att den ideologiska förändringen inte har kunnat sättas in i sitt samband, utan den har bara konstaterats som en på sitt sätt "självlklar" utveckling, närmast påverkad av "den svenska demokratins utvidgning".⁶⁷

Felet i Tingstens metod är att han hela tiden undersökt arbetarklassen och ideologin utgående från oförändrade grunduppfattningar och inte insett t.ex. arbetarklassens väldiga numerära tillväxt eller SAP:s omvandling till ett massparti. För Tingsten är arbetarklassen fortgående densamma, en sammanhängande helhet; sålunda får de ideologiska tvisterna ingen tillfredsställande förklaring. Också ideologin har varit "konstant" för Tingsten. Av denna orsak kunde han redan år.

1941 framlägga sin hypotes om ideologiernas "död", vilken senare har blivit känd. Att SAP avstod från marxismen betydde nämligen för Tingsten att all ideologi samtidigt också försvann ur den svenska arbetarrörelsen.⁶⁸ Ett sådant undersökningssätt är alldeles ohistoriskt och ger inte möjligheter att förklara förändringarna. På samma sätt ohistoriskt förefaller också Tingstens sätt att motivera sitt påstående om ideologins "död"; detta gör han genom att undersöka vissa marxistiska begrepps och "dogmers" försvinnande ur den ideologiska debatten.⁶⁹

Den mot Tingstens forskningsmetoder här framställda kritiken strävar till att motivera

⁶⁶ Ibid. kap. "Talous- ja sosiaalipolitiikka" ss. 155-160.

⁶⁷ Tingsten, II, s. 370.

⁶⁸ Ibid. s. 366. — T. konstaterar: "Någon särpräglad socialdemokratisk ideologi finns sålunda inte".

⁶⁹ Ibid. s. 357. "Vissa moment i den marxistiska ideologin blev tämligen snart övergivna, ... Mervärdesteorin och därmed sammanhängande föreställningar försvann tidigt ur debatten".

fruktbarheten hos det forskningssätt som framlagts i denna uppsats. Ideologin bör undersökas såsom betingad av den politiska verksamheten och av de sociala förhållandena; i annat fall kan inte ideologins förändringar göras förståeliga. Likaså är det fel att såsom Tingsten koncentrera sig på att endast utforska förändringar i principprogrammen och den ideologiska debatten, emedan de inte ensamma avslöjar de verkliga orsakerna till ideologins förändring.

Till slut bör det konstateras, att den ovan framlagda undersökningsstrategin lämpar sig bara för en sådan situation, som med tanke på sitt samhälleliga utvecklingsskede uppfyller de villkor, som förekom i Sveriges fall vid 1900-talets ingång. Teorin om arbetararistokratin och dess inverkan på reformismens uppkomst behandlar bara det utvecklingsskede, då den helt ”utom samhället stående” arbetarklassen, eller rättare dess översta skikt, för första gången under sin historia började få politisk betydelse då den organiserade sig till ett parti. Det bör beaktas, att här inte åsyftats en sådan generalisering, enligt vilken förändringen av vilken idé som helst alltid skulle vara beroende av samma skäl. Med andra ord skulle det t.ex. vara omöjligt att med hjälp av teorin om arbetararistokratin förklara anslutningen till kommunismen under 1920-talet.

För utforskningen av reformismen erbjuder den framlagda teorin dock en ”outsinlig” källa för hypoteser, vilket parti i andra internationalen man än utforskar. Den historiska utvecklingen fortskrider dock inte mekaniskt på samma sätt i alla länder, utan vid forskningen måste man kontinuerligt iaktta t.ex. de nationella särdragens eventuella inverkan. Arbetararistokratin uppstod dock i alla utvecklade kapitalistiska länder av samma orsak — på grund av arbetsfördelningens differentiering; denna samhällsstrukturella faktor verkade i samma riktning inom alla arbetarpartier, dvs. befrämjade uppkomsten av den reformistiska ideologin. Som utgångspunkt för forskningen är en generalisering av detta slag ytterst fruktbar, emedan den skapar möjligheter till intressanta internationella jämförelser och leder till insikt om vad den klassiska reformismens uppkomst egentligen innebar.

Ur *Arkiv 6*

Bernt Schiller: Debatt (en kommentar)

Tesen i Seppo Hentiläs artikel ”Orsaker till reformismens genombrott i svensk socialdemokrati” i *Arkiv* nr 5 är att reformismens uppkomst i Sverige beror på en av produktionsförhållandenas förändring orsakad skiktning inom industriarbetarklassen. Denna skiktning har avsatt ett översta lager av relativt högt avlönade yrkesarbetare. Ur detta överskikt har en arbetararistokrati rekryterats som i samband med SAP:s förvandling till ett massparti efter sekelskiftet kommer att dominera partiet och leda detta in på en reformistisk politik.

I sin definition av arbetararistokratin framhåller Hentilä att denna är en ”politisk kategori” och ej är lika med det löne- och yrkesmässiga överskiktet. ”Uppfattningar liknande arbetararistokratins kan förekomma också bland icke yrkeskunniga, dåligt avlönade arbetare.” Arbetararistokratin definieras således genom sin politiska hållning.

Arbetararistokratin förefaller mig dock användbarast som social kategori, när man vill förklara reformismens uppkomst. Man kan då studera sambandet mellan den sociala kategorin arbetararistokrati och reformistiska hållningar. Som författaren också säger gäller inte detta samband för alla grupper. Lågt avlönade, icke-yrkesarbetare kan ha reformistiska åsikter och högt avlönade yrkesarbetare kan vara radikalare eller mer revolutionära. En del av förklaringen till detta kan man få genom att dra in andra variabler än lön och yrkesutbildning i

analysen. Det är välkänt att radikalismen hos rallare, gruvarbetare, stenhuggare och skogsarbetare också hänger ihop med andra förhållanden såsom hårt arbete, social isolering och hög mobilitet. Redan mångfalden av variabler inom en social förklaringskategori gör det svårt att enbart bruka en sådan. Det vore ju för att använda Hentiläs ord att göra sig skyldig till en ”mekanisk ideologitolkning, som endast beaktar arbetarklassens materiella förhållanden.”

Ytterligare faktorer förutom den sociala måste dras in i diskussionen om vi skall kunna närma oss en förklaring. Jag tror att sådana skulle framträda om vi kunde studera förändringen av SAP i olika avseenden under en längre tidsperiod. Framför allt vore det önskvärt, även om källäget troligtvis inte är det bästa, om vi kunde analysera både partiets sociala strukturförändring och dess ideologiska förändring redan från partiets tillkomst. Jag föreställer mig de första socialdemokraterna som radikala borgare som Branting, Danielsson, Sterky och politiskt medvetna hantverksarbetare rekryterade från arbetarklassens överskikt och skolade i liberala arbetarföreningar, nykterhets- och bildningsorganisationer. Denna första medlemsstruktur företrädde en radikal socialism. En rekrytering från ett överskikt av relativt välbärgade yrkesarbetare skulle m. a. o. inte i sig innebära en reformistisk ideologi. Andra förklaringsfaktorer kan tänkas vara mer primära.

Vi borde i första hand ha något mått på den politiska medvetenheten hos partimedlemmarna. Förändringen från ”sekt” till massparti kan antas ha inneburit att en mängd medlemmar tillförts partiet som haft mycket vaga politiska uppfattningar över huvud taget, vare sig dessa har gått i socialistisk riktning eller ej. En mängd relativt nyblivna industriarbetare som knappast i någon mening kunnat kallas socialister har genom kollektivanslutningen dragits in i partiet. Brist på politisk skolning kan vara en förklaring till att dåligt ställda grupper ekonomiskt och socialt visat en passiv och icke-revolutionär hållning. En högre grad av politisk medvetenhet hos andra grupper kan omvänt ha förhindrat dessas övergång till reformism. När Hinke och ungsocialisterna framställde sig som få men medvetna i motsats till Branting och socialdemokraterna som var många och omedvetna har de pekat på ett förhållande som spelat en roll både för partiernas ideologier och politik. SAP:s ledning har en bit in på 1900-talets första decennium dels haft att ta hänsyn till de stora oskolade medlemsmassorna som vandrat ut och in i partiet via fackföreningsanslutningen, dels har ledningen till stor del rekryterats av fackföreningsledare som av fackliga skäl önskat så stor anslutning som möjligt.

Övergången från ett intellektuellt elitparti byggt på personligt medlemskap till massparti byggt huvudsakligen på kollektivt medlemskap har inte bara medfört en ändrad social struktur, utan också medfört en minskad socialistisk skolning. En växelverkan mellan social struktur och ideologi har ägt rum ur vilken reformismen alltmer framgått. Att det är en växelverkan är viktigt. Det har fungerat båda vägarna: arbetararistokratin har påverkat ideologin och de politiska handlingarna, dessa har i sin tur möjliggjort en ökad medlemsanslutning från grupper som varit föga politiskt medvetna eller rent av varit liberaler. SAP har i ökad utsträckning övertagit liberala väljare, inte minst småbönder, samtidigt som partiet bedrivit vänstersamverkan med liberalerna i riksdagen. Som Tingsten framhållit visar behandlingen av jordfrågan i partiprogrammet utmärkt dilemmat mellan en mer marxistisk ståndpunkt och en mer reformistisk. På denna punkt närmar sig Tingsten en mer historisk analys, som han annars som sagt ligger fjärran. Ett annat symptom på inträdande reformism är den tilltagande oppositionen från ungdomsförbundet. Detta framträder med Z. Höglund i spetsen under ledning av en intellektuell elit där det inte fanns plats för Per Albin Hansson — ”barbaren” (Z. H.) och där man byggde på personligt medlemskap. Ungdomsförbundets opposition som växer från 1908 gäller typiskt nog främst samarbetet med Staaff-liberalerna

samt sådana frågor som militären, statskyrkan och monarkin. Fredrik Ström hävdade i överensstämmelse med Erfurt-programmet att samhällsförändringen kunde ske fredligt eller våldsamt. Det förtjänar att framhållas att även om våld eller icke-våld är av underordnad betydelse i Erfurt-programmet så var det en primär diskussionsfråga vid denna tid i Sverige, där vi som ett kraftigt inslag i den politiska debatten har Staaffs förmaningar till Branting och Brantings avståndstaganden från Hinkes påstådda våldspropaganda.

Sammanfattningsvis måste Seppo Hentiläs undersökning anses röra ett synnerligen viktigt problem, där hans teori om arbetararistokratins roll för reformismen är fruktbar. Använder man arbetararistokratins som en social kategori vilket förefaller mig enklast och klarast måste den som förklaringsfaktor kompletteras. De ideologiska förändringar som Tingsten till stor del studerat i ett lufttomt rum i parti-program och uttalanden måste relateras inte bara till SAP:s förändrade sociala struktur utan också till medlemmarnas politiska aktivitet och socialistiska skolning.